

Т. А. ЯКУБОВА

**Маловідомі матеріали фондів
Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського, що до
історичного портрету гетьмана
І.Мазепи (XVII–XVIIIст.)**

У статті розглядаються перспективи дослідження польськокомовного фонду Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, зокрема, праць польських істориків, що до історичної біографії гетьмана Івана Мазепи.

Ім'я гетьмана І. Мазепи нерозривно пов'язане з Гетьманщиною (1687–1708), найбільш яскравим та суперечливим періодом національної історії. Цей період, на жаль, продовжує залишатися в масовій свідомості “українською Троєю”, яка чекає нових наукових пошуків і популяризації в науковій літературі. Наукові дослідження унікальності “мазепиної доби”, яка залишила яскравий слід в історії України [1], залишаються актуальними й донині. Історіографічні та рукописні фонди Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – НБУВ) дозволяють дослідити маловідомі історичні факти, які доповнюють і збагачують історичний портрет одного з найталановитіших українських гетьманів. Історичні джерела та література польськокомовного фонду НБУВ надають можливість багатогранно висвітити маловідомі факти з біографії українського гетьмана та скласти уяву про складний період існування української держави. Гетьманщина як автономна держава у складі Московії впродовж 1687–1708 років, зазнала досить значних реформувань. Відбулося розширення її кордонів, збільшення кількості війська, зміцнення органів управління, закріплення за козацькою старшиною великих земельних територій, налагодження гнучкої форми стягнення зборів і податків [2]. Необхідно зазначити адміністративний хист гетьмана, який незважаючи, навіть, на неврожайні роки, спромігся зберегти належний рівень боєздатності козацьких формувань в Україні. Про це страшне лихоліття у Лівобережній Україні – “голодування 1698–1699 років” згадує І. Крип'якевич. (В Інституті рукопису НБУВ зберігається оригінал його статті “Голод на Україні XVII – XVIII ст.” [3]). Він, зокрема, зазначає, що Самійло Величко у своєму “Літопису” під 1698 роком згадував: “Літо було сухе. А затим був великий неврожай земних плодів. Потім наступила дорожняча хліба. А за него почався зараз і голод між народом посполитим, котрий тиснув людей бідних цілий рік”. У іншому джерелі – Літопису Павла Полуботка – під 1699 р. записано більш лаконічніше: “Голодний був рік”

У західноєвропейських джерелах, зокрема, реляціях дипломатів і часописах, відобразилася участь українських козаків у походах російської армії на Крим у 1687 та 1689 роках. Інтерес до цих походів на Заході, особливо в Австрії, Німеччині, підігрівався тим, що австрійський імператор Леопольд II після перемоги над турками під Віднем 1683 р. організує Святу Лігу, чергову

антитурецьку коаліцію, до якої ввійшла й Росія разом із залежною від неї Гетьманщиною. Найбільше про кримські походи та участь у них українських козаків писали німецькі й австрійські газети; говорилося в них і про переобрання козацького гетьмана під час першого походу, усунення та засудження І. Самойловича й обрання І. Мазепи. Найбільш докладно інформував про ці події “*Thetrum Europaeum*”. Про козацькі походи й участь у них козаків писала також англійська преса, зокрема, урядове видання “*London Gazette*”.

Північна війна між Швецією та Росією мала певне відношення до німецьких держав. Від результатів її завершення багато що залежало в самій Німеччині. Звідси – посилений інтерес до всього, пов’язаного з цією війною, зокрема, до українських козаків і особи І. Мазепи. Про них багато писали такі німецькі часописи як “*Historische Remarques*”, ляйпцігська “*Die europäische Fama*”. Так, у тижневику “*Historische Remarques*” у 1703 р. з’явилася докладна біографія І. Мазепи, автор якої виявив добру обізнаність із життєвим шляхом гетьмана, його родинними справами тощо. За рік не менш ґрунтовну й прихильну біографію І. Мазепи вмістив часопис “*Die europäische Fama*”, супроводивши її портретом гетьмана – гравюрою з якої пізніше скористався Енгель для своєї “Історії України та українських козаків”. Німецькій пресі у висвітленні українських справ властиві більша залежність від політичної кон’юнктури, що з особливою виразністю проявилася в ставленні до особи І. Мазепи. Якщо до 1709 р. це ставлення було прихильним, то після Полтавської битви тон німецької преси змінився. Гетьмана почали називати “зрадником” – звичайно озируючись на переможця Петра I, з яким тепер необхідно було рахуватися.

Значну увагу цим подіям приділяла й преса інших країн Західної Європи: англійська, голландська, французька, італійська. Щоправда, якість її інформації поступалася тій, що давали німецькі часописи, – нерідко це були передруки з останніх; уміщалося чимало неперевіраних відомостей, чуток, що не підтверджувалися.

Але є в цій інформації і певна перевага – відсутність згадуваної залежності від політичної кон’юнктури, відносна незалежність суджень і більша об’єктивність у трактуванні драматичних подій 1708–1709 років, зокрема дій І. Мазепи.

Багато відомостей про події в Україні вміщувала також французька преса, зокрема, “*Gazette de France*”. Її матеріали стосовно України XVIII ст. ще на початку 20–х років XX ст. були зібрані й висвітлені Ільком Боршаком [4]. Слід зазначити, що французька преса не виявляла прихильності до Петра I та його дій на Україні, засуджуючи його жорстокість після переходу І. Мазепи на бік шведів. Так, згадана “*Gazette de France*” писала після Полтавської битви, що “страшний цар жадає крові України”. Як уже не раз указували українські дослідники, з тогочасних західних джерел вимальовується досить привабливий образ І. Мазепи як людини високоосвіченої й інтелігентної, зовсім не авантюриста, навпаки – врівноваженого правителя, доброго дипломата, патріота, якого сувора необхідність штовхнула на ризикований крок до союзу зі Швецією. Особливий інтерес становить “Історія

Карла XII”, в якій один із розділів присвячений подіям в Україні 1708–1709 років [5]. У своєму описові України Вольтер спирався на західні, зокрема, й на французькі джерела, які відобразили сумнозвісну Руїну української землі. Звідси поширеність у тогочасній Європі уявлень про Україну як багату й родючу, але водночас сплюндровану країну. В описі Вольтер отримував усну інформацію про Україну та І. Мазепу від людей, які підтримували зв’язки з гетьманом Пилипом Орликом – барона Фабріза; аристократа Мезона, що мав зв’язки з сином гетьмана – Григорієм Орликом. Слід сказати, що дії І. Мазепи, його союз із Карлом XII Вольтер трактує як протидію політиці Петра I в Україні. Але слід зазначити також, що підхід Вольтера до історії України значно змінився в більш пізнійшій праці “Історія Росії за Петра Великого” (1763). Ця праця була написана на замовлення королівського уряду і не мала успіху ні у Франції, не за її межами. Тут І. Мазепа характеризується як “зрадник”, виправдовуються репресії Петра I в Україні після Полтавської катастрофи [6].

Безперечно, не дивлячись на тогочасні політичні впливи на світогляд французького філософа, можна твердити, що Вольтер тверезо й виважено вважає І. Мазепу унікальною історичною особистістю, що досягла духовних висот. Не дивно, що постать І. Мазепи наштовхнула Вольтера на певні філософські роздуми над історичною долею України, Росії, Європи. Один із сучасних дослідників творчості М. Бердяєва філософ В.П. Візін говорить, що “думка того, хто філософствує, рухається не як машинний механізм чи схематизм, а як вишуканість смаку, як безпомилковість почуття, як вишуканість погляду” [7]. Користуючись термінологією російського філософа М. Бердяєва, можна стверджувати, що І. Мазепа мав своє внутрішнє слово. До цього внутрішнього слова неможливо прийти ззовні, від нього можна лише вийти, оскільки саме воно отримане не в горизонтальному діалозі, а в діалозі вертикальному – діалозі з Істиною [8]. За теорією філософа І. Пригожина, І. Мазепу можна зарахувати до значимих фігур в історії України, яка не лише “відтворювала наявне буття та духовно творила “уявні світи”, але й активно перетворювала “недосконалу” з його точки зору реальність на більш “прийнятій” для нього “світ людини” [9]. Наявність певних історичних міфів щодо постаті гетьмана І. Мазепи, можливо, ще раз підкреслює неординарність і суперечливість особи гетьмана. (За характеристикою Г. Гегеля, міф є виявлення “безсилля думки, котра ще не вміє утвердитися самостійно”).

У добу гетьмана І. Мазепи в Україні наприкінці XVII ст. продовжувалася реалізовуватися політична концепція Російської імперії “під високу руку” [10]. В цей історичний період серед представників козацької еліти панує інша політична ідея – про козацькі вольності і права у поєднанні з сильною владою російського царя. Влада І. Мазепи в Гетьманщині поєднувала козацькі демократичні традиції та гетьманський авторитаризм, який мав тяжіння під “високу руку”. Привабливість цієї форми гетьманського правління була в стабільності гетьманської влади, яка значною мірою окреслювалася діями “сильної руки гетьмана”, близького за своїм вихованням і освітою до європейських культурних традицій.

Польська історична література також приділила помітну увагу постаті І. Мазепи, надаючи певні оцінки його діяльності в різний період його історичної біографії. Гетьман був яскравим і неординарним політичним діячем, людиною з широким колом особистих талантів. Можна зупинитися на особливостях військового таланту гетьмана, опоетизованого польською літературою. В польськомовному фонді НБУВ зберігаються “Листи” Юліуша Словацького [11]. Трагедія в п’яти актах “Мазепа”, яка надрукована в цій збірці серед інших п’єс, надає певні риси характеру гетьмана в літературній обробці. Автор трагедії підкреслює погляд гетьмана на лицарську та козацьку гідність. Діалог ротмістра Збігнева та І. Мазепи представлений вільною розмовою двох досвідчених воїнів, у якій гетьман розмірковує над кращими душевними якостями військових людей на службі короля. На думку гетьмана, в покірності духу є привабливість воїна: кожен своєму гонору повинен бути сторожем. Характер лицар повинен мати розторопний, серце мати палке мов вогонь, та зимове як лід обличчя. Лицар до гроба має пронести таємницю друга, братерство, приязнь воїнів один до одного. Вузлом слів воїн має заспокоїти гнів і поєдинок. Можливо припустити, що шляхетні погляди на лицарську та козацьку справу І. Мазепа отримує під час перебування при дворі польського короля. У згаданому польськомовному фонді НБУВ зберігаються “Памятники Яна Хризостома з Гославіч Паска” [12], де автор описує перебування І. Мазепи при дворі польського короля в 1662 р. Книга Яна Хризостома, якій брав участь у війнах XVII ст., є мемуарами шляхтича, рукопис оригіналу котрих зберігався у середині XIX ст. в Імператорській публічній бібліотеці (Санкт-Петербург). Шляхтич Ян Хризостом народився приблизно у 1630–1636 роках у Равському воєводстві. Вивчав науки в єзуїтських школах. Цей шляхтич був відомою персоною при королівських дворах Яна Казимира та Яна III. Наділений талантом світського тонкого гумору, він був улюбленцем польського вищого світу, виконував різні публічні справи королів. Монархи полюбляли його за веселий характер мужнього воїна. Ян Хризостом одружився у 1667 р. на багатій удові Ганні Ласка. В 1672 р. разом із воєводою Краківським ходив у походи проти орди, яка стояла проти міста Комарни, приймав участь у військових діях проти Османської імперії. В розділі його книги “Rok 1662” надрукований лист Павла Сапехі, воєводи Віленського та гетьмана Великого князівства Литовського до польського короля про експедицію до Нарви. Тут повідомляється, що в 1662 р. король Ян Казимир виїжджає до Варшави, і – крім історичної інформації про військовий похід – у листі містяться відомості про перебування І. Мазепи в Польщі. Про майбутнього гетьмана розповідають розділи: “Цікава зустріч автора в передпокоях короля з Мазепою nobilitованим козаком,” “Любовна пристрась того ж Мазепи nobilitованого, а разом і дворянина королівського, до пані Фальбовської.” В 1662 р. І. Мазепа знову приїжджає до двору польського короля “переспросити про шабельників гродненських”. На жаль, військова кар’єра майбутнього гетьмана не склалася в Польщі повною мірою. Придворне оточення короля не сприймало І. Мазепу як “колегу при дворі”,

називаючи його “паном есаулом” і не надаючи йому значних військових повноважень. Автор документу стверджував, що І. Мазепа інколи вдавався “до речей фальшивих”, про що відкрито говорив польський король [13]. В документі зазначається, що в 1662 р. І. Мазепа вийшов із покоїв польського короля ледве не плачучи, тому що отримав поразку. Польський король не прийняв його, хоча за І. Мазепу просили автор мемуарів і королівський біскуп. У 1663 р. І. Мазепа “з конфузом виїхав із Польщі”. Причиною цих подій був конфлікт І. Мазепи з паном Фальбовським. На Волині І. Мазепа мав війсьсько в сусідстві зі шляхтичем Фальбовським. За відсутності Фальбовського І. Мазепа перебуває в його замку, де триває його роман із пані Фальбовською. Перебування І. Мазепи в замку помітили слуги польського шляхтича, які приносили йому військові карти. Розгніваний пан Фальбовський захопив І. Мазепу та промовив до нього: ”Вибирай смерть”. Прив’язавши оголеного І. Мазепу до коня, пан Фальбовський зробив декілька пострілів над ним. А повернувшись додому, шляхтич, навіть, забив вікно, через яке І. Мазепа проникав у замок. І. Мазепу Фальбовський відпустив, можливо, взявши з нього слово, що майбутній гетьман залишить Польщу. Після цих подій невідомим поетом були складені вірші, в яких говорилося, що король нобілізував І. Мазепу на шляхетство, а пан Фальбовський посвятив його в лицарі.

Cudzołóstwo i szalbierskie fochy!
 Widzisz Mazepa, jak to handel płochy
 Szpetnie łąać i kraść zostawszy szlachcicem.
 Nie smaczna to rzecz, cudze wracać licem.
 Na szlachectwo cię król nobilitował,
 Na rycerstwo zaś Falbowski pasował.

Після 1663 р. І. Мазепа опиняється у Франції, де – за словами Пасека – вивчає мови та науки, здобуваючи європейську освіту. Дослідниця Т.Г. Таїрова-Яковлева в монографії “Мазепа” (2007) зазначає, що роман із пані Фальбовською трапився до того часу, коли І. Мазепа поступив на службу до польського короля. Авторка відстоює власну точку зору про те, що мемуарами Пасек “відплачував” за конфлікт із гетьманом. Історик зазначає, що ще декілька років після 1662 р. І. Мазепа виконував різні доручення польського короля.

Можливо припустити, що саме європейській рівень освіти і виховання І. Мазепи приваблювали Петра І, якій хотів привести, за висловом А. Міцкевича “народ російський до життя та звичаїв європейських”. В польськомовному фондї НБУВ зберігається праця А. Міцкевича “Література слов’янська” (1865) [14]. Курс лекцій зі слов’янської літератури був викладений польським поетом в Колегіумі французькому в 1841–1842 роках. А. Міцкевич описує в літературних лекціях епоху Петра І, тому праці польського літератора будуть цікаві не лише мовознавцям, але й історикам, джерелознавцям, які класифікують праці А. Міцкевича як унікальні історичні джерела з історії України та Росії періоду Гетьманщини. Класик польської літератури у своїх лекціях зазначає, що Петро І провів реформу

в армії, під час якої вводяться посади генералів, офіцерів, створюється військова та цивільна ієрархія. Проте, армія Петра I відрізнялася від армій країн Європи. Якщо в Європі армія складалась з лицарів і жовнірів, то в Росії військово-формування стрільців і дітей боярських поступово змінювали багатонаціональні формування, які склалися з росіян, фінів, українців, німців. Багатонаціональний склад російської армії, до якої почали входити полки українського козацтва, надавав перевагу армії Петра I перед польською військовою системою. Військовий досвід гетьмана І.Мазепи був украй необхідним Петрові в період військового реформування. Поява рекрутів у XVIII ст. закріпила в російській армії традиції самодержавної деспотії. Адам Міцкевич вважає, що саме реформована російська армія дала витoki класичній російській літературі та публічній мові у XVIII–XIX ст. Польща XVII–XVIII ст. наближається до європейських політично-культурних традицій. Двір Августа II перейняв звичаї двора Людовика XIV, за якими театр, опера, обіди для шляхти, написання портретів придворними художниками стають європейськими ознаками польського аристократичного етикету. Правотворення в Польщі цього часу стає манією епохи. Елементи європеїзації також приходять у Росію в XVIII ст. Але на відміну від Європи в Росії стверджується державний апарат, який стає виключно елементом самодержавної влади, яка не дотримується європейської правової системи. В Росії і холоп, і дворянин залишається рабом і підданим государя. В російську ментальність міцно входить теза, що людина в імперії є лише гвинтиком державної системи, а особистість людини є “ніким і нічим”. Ймовірно, що східно-деспотична форма правління в Російській імперії за Петра I до кінця не сприймалася європейським складом душі І. Мазепи. Гетьман розумів, що Україна зі своїми козацько-демократичними традиціями, військово-культурною спадщиною багато в чому відрізняється від Росії. Козацька унікальна культура, яка декілька століть відчувала на собі західні та східні впливи, наближаючись за історичними обставинами до Європи, була тією відмінною особливістю, яка відмежовувала Україну від деспотичної системи влади Російської імперії в XVII–XVIII ст.

У польськомовному фонді НБУВ зберігається історичний роман шведського письменника Карла Корвела “Мазепа” (1834), перекладений польською мовою Тадеушем Бутчарином. Автор зазначає про посилення авторитаризму гетьмана І. Мазепи після заслання С. Палія до Сибіру. Скарби С. Палія відійшли до володіння І. Мазепи. Гетьман Задніпровської України Самусь, приятель С. Палія, добровільно зложив з себе гетьманські обов’язки. Отаман кошовий Запорозької Січі К. Гордієнко став послушним волі гетьмана Малоросії. І. Мазепа досягнув того, до чого довго прагнув. Нарешті, він оволодів цілою Малоросією й Україною. Автор зазначає, що під час Північної війни в Україні знайшли відгук голослівні маніфести Швеції проти російського царя. Петро I, готуючись до опору шведам, наполягав на висланні малоросійських полків до війська. Ці наміри російського монарха йшли всупереч планам І.Мазепи. Гетьман зібрав на Україні продуктивні припаси та кращі українські полки, щоб бути разом зі шведським монархом. З метою

заспокоєння російського царя, доказу про свою вірність І.Мазепа посилав йому коней на потребу війська і благав не позбавляти Україну оборони, говорив про небезпеку від старшини, яка начебто мала неприязнь до Росії. Різні відомості стосовно України І. Мазепа доносив царським міністрам: Меншикову, Головкіну, Шафірову. Гетьман розраховував на те, що переконаний його доводами російський цар доручить йому оборону України та покладе на нього відповідальність за внутрішній спокій у Гетьманщині [15].

Наприкінці XVII ст. Запорізька Січ перетворюється на своєрідну легальну соціальну опозицію гетьманській владі. Сюди стікаються незадоволені політикою гетьманів І. Самойловича та І. Мазепи. За гетьманування останнього, який зумів високо поставити авторитет гетьманської влади, запорожці стали більш слухняними [16]. І. Мазепа завдяки тісному контакту з С. Палієм вивчив особливості “Великого кордону” з військової точки зору, а також особливості проведення козацьких воєнних операцій щодо турецьких фортець Причорномор’я. Саме вдало реалізоване у військовому сенсі питання “гетьман І. Мазепа та турецько-татарське прикордоння” надало можливість гетьману проявити себе в антиосманській політиці Росії й укласти союз зі шведами. Як указує сучасний історик Володимир Кривошея, джерела свідчать, що з І. Мазепою пішло до шведів близько 1200 чоловік (1000 команників і сердюків і 200 козаків). Чисельність війська, яке пішло з гетьманом І.Мазепою за підрахунками історика становила 12 козацьких полків. За І. Мазепою пішли представники 34 козацько-старшинських родин [17]. О. Оглоблин вважає, що “можна прийняти цифру коло 3000 як найбільш імовірну” як вимір чисельності козацтва, яке пішло з гетьманом [18].

Польськокомовний фонд НБУВ надає історичні джерела та літературу, в яких містяться різні оцінки військовим подіям під фортецею Очаків, де брав участь І. Мазепа в 1709 р. “Пам’ятники Кристофа Завіши” – воєводи мінського (в 1666–1721 роках) (1862) є його мемуарами, в яких автор описує стосунки Карла XII та гетьмана І. Мазепи під час відступу від Полтави до Очакова у 1709 р. В главі “P[ok] 1709” автор зазначає, що король програв баталію під Полтавою в Україні, залишившись з декількома сотнями кінного війська, з І. Мазепою, гетьманом запорозьким, і незначною кількістю генералів. Шведський король з І. Мазепою пішов через прикордонні очаківські степи до Бендер, оточений малою купкою людей. Князь О. Меншиков із 30 тис. воїнів переслідував Левенгаупта й нагнав його аж біля Дніпра. Тривалий час до Полтавської битви шведи шанували Карла XII. Європа визнавала цю славу та прославляння як наслідок військових перемог шведів. Єдина легковажна битва під Полтавою, на думку автора “Пам’ятників”, згладила ім’я Карла XII перед іншими монархами [19].

Польський історик Доміціян Мечковський у праці “Образи історичні з часів Станіслава Ліщинського” (“Obrazy historyczne”) (1861) описує перебування Карла XII під фортецею Очаків у 1709 р. Цім історичним подіям присвячена глава “Відносини Карла XII та Станіслава Лещинського з Портою Отоманською під час їх перебування в Бендерах. Дипломатія султанів та візирів”. Після битви під Полтавою шведський король і український геть-

ман ступили на малий човен, аби переплисти через Дніпро. На інших човнах переправлялися Дніпром канцлер Мюллер (Müller), генерал-ад'ютант Понятовський (Poniatowski) та кілька сотень військових. Три сотні вершників королівської гвардії та до тисячі поляків на конях перепливали Дніпро. За Дніпром Карл XII пересів на легку повозку разом із генерал-майором Харчем (Harch), який на полі битви отримав тяжкі поранення. Військовий загін із жовнірів і піхотинців йшов степом услід за королем. Через 5 днів військо Карла XII досягло Південного Бугу. Король мав бажання переправитись через Буг до фортеці Очаків. Паша в Очакові не бажав пускати шведів до фортеці без попереднього донесення до сераскір-баші в Бендерах. Шведський посланець привіз наказ від сераскіра, щоб турки належну честь оказували королю, який у залишався приязні з Портою. Управителі турецьких військово-адміністративних округів мали бути в кожному місці, де зупинявся шведський король, на його прохання доставляти необхідні речі та провіант. Карл XII і гетьман І. Мазепа були прийняті в фортеці Очаків, за думкою Д. Мечковського, 12 липня 1709 р. Ледве пройшла година після переправи Карла XII, як шеститисячний загін росіян напав на шведів біля р. Південний Буг, багатьох забравши у полон. Очаківський паша просив із покірністю пробачення за затримку в переправі військ Карла XII на протилежній стороні Бугу. Король з суворістю розмовляв із очаківським пашею – як зі своїм слугою. Але потім великодушно вирішив не звинувачувати його перед султаном. Бендерський сераскір з побажаннями короля вислав різних продовольчих припасів і надав загін воїнів для супроводу з почестями [20].

Про перебування гетьмана та шведського короля біля фортеці Очаків у 1709 р. розповідає також праця польського історика Єзефа Шуйського “Творіння” (“Dzieła”) (1889). Автор зазначає, що в останній хвилі видала себе зрада І. Мазепа. В листопаді 1709 р. зі шведами з України пішло 9 тис. чоловік. Страшна та сувора зима примусила їх до подальшого маршу. Зголодніла армія шведів у квітні 1709 р. зупинилася під Полтавою. Лише продовольчі магазини змогли б урятувати цю армію. Допомогу Полтаві проводив Петро І. Велика битва під Полтавою трапилася 8 липня 1709 р., в якій Карл XII отримав поразку та перший раз залишився зламаним. За словами історика, війська, яким вдалося врятуватися, пішли за Дніпро. Завдяки порадам і керівництву Станіслава Понятовського Карл XII знайшов порятунок у паші Очакова. У кривавій битві під Полтавою Швеція втратила своє першорядне значення. Польща та козаччина втратили останній шанс зупинити північного сусіда. І. Мазепа помирав засмучений тому, що його політичні амбіції та плани фортуна історії після Полтави жорстоко відхилила [22].

Сучасна українська дослідниця Олена Даниліна в статті “Доба українського відродження (до 320-річчя обрання на гетьманство Івана Мазепа)” (2007) вважає, що І. Мазепа прийшов до влади у нелегкі для України часи, коли після смерті Богдана Хмельницького здобутки Національно-визвольної війни були зведені нанівець через “нездатність українців об'єднатися для досягнення спільної мети”. Прагнення до звільнення України побачили в діях І. Мазепа М. Драгоманов і М. Грушевський. Навіть М. Костомаров,

не дивлячись на негативне ставлення до особи І. Мазепи, визнавав його винятковість: “Мазепа как историческая личность, во многих отношениях представляет собой замечательный, выдающийся из ряда тип своего времени и того общества, в котором он воспитывался и действовал политически” [23]. Сучасна російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева в уже згадуваній праці “Мазепа”, визнає, що в сучасній Російській історіографії настав час відмовитися від штампів щодо І. Мазепи. Автор вважає, що гетьмана слід розглядати не лише як зрадника, але й розуміти причини переходу до Карла XII. Головною причиною переходу гетьмана до шведів історик вважає плани Росії щодо ліквідації Гетьманщини, розбудові якої гетьман віддав 20 років праці. Карл XII за порадами І. Мазепи відправляє посланника до очаківського паші, з яким у І. Мазепи були давні зв'язки. Паша допоміг військам переправитися через Південний Буг. 23 липня 1709 р. сераскер-паша прислав запрошення Карлові XII до Бендер [24].

Дослідження історичної постаті гетьмана І. Мазепи й досі залишаються актуальними. На жаль, повноцінні дослідження “мазепиної доби” в Радянській Україні були неможливими з низки історичних причин. Сучасний український історик О. Кондратенко в дисертаційному дослідженні “Архівні фонди НАН України як джерело з вивчення розвитку української академічної історичної науки (1944–1956)” (2008) за підсумками джерелознавчого аналізу документів директивного характеру вищих партійно-радянських органів установив ключові моменти ідеологічного впливу держави на історичну науку впродовж повноенної десятиріччя. Зокрема, дослідник указує, що у цей період відбулося поновлення та різке посилення ідеологічного диктату партійно-радянських органів на українську історичну науку, насамперед на академічну, задля остаточного її одержавлення й перетворення на допоміжний засіб у ствердженні комуністичної ідеології. Починаючи з 1947 р. після постанови ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. “Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР” відбулося остаточне згортання досліджень з історії України як самостійного напрямку. Наукова робота академічних установ історичного профілю концентрувалася на виконанні тем із підготовки наукових праць з історії суспільних і політичних рухів. Про спільне походження трьох братніх слов'янських народів, утворення СРСР тощо. У більшості історичних досліджень переважала тематика винятково важливого для радянської пропаганди значення: воз'єднання українського та російського народів, приєднання Західної України до УРСР, визначальна роль Жовтневої революції у розвитку України тощо. Відтак, вивчення вітчизняної історії проводилося лише у контексті тематики загальної історії СРСР [25]. Активізація наукових досліджень “мазепиної доби” в Україні починається лише в 1990–х роках ХХ ст.. Нова хвиля історичних біографічних досліджень цього періоду існування Гетьманщини почалася на початку ХХІ ст. – як у вітчизняній, так і в західній Україні. Доба гетьманування І. Мазепи, між іншим, знайшла своє відображення і в документах Інституту рукопису НБУВ. Тут зберігаються рукописні копії документів останньої третини ХVІІ – початку ХVІІІ ст., які надають уяву про стосунки

Підгетьманської України з Московською (Російською) державою, гетьмана І. Мазепи з московським урядом у 90-х роках XVII ст.: “Укази царя до І.Мазепи та кошового отамана (січень 1692р.)” та “Малороссийские дела 1689–1681 г. Расходы денежной казны, употребление в Приказе Малыя России посланцам” [26]. Наприклад, в указі царя (січень 1792 р.) до гетьмана І. Мазепи російський цар просив, аби козаки на Січі “отдавали ему гетману послушание в воинских делах и имели с ним совет” – як і за старою військовою традицією низове військо було у попередніх гетьманів “в послушании”. “Малороссийские дела 1689–1691 г.” зберігають рукописні копії документу “Расходы денежной казны, употребленные в Приказе Малыя России на дачу жалования приходским гетманским и запорожским посланцам”. У документі зазначається, що грошове жалування надавалося таким посланцям з України від гетьмана, як вищі духовні особи та Генеральному бунчужному. Аналіз документів свідчить, що українська полкова старшина регулярно отримувало грошову дотацію за військову службу на стороні московського царя – в такий спосіб Москва утримувала військову рівновагу сил зі сторони турецько-татарського прикордоння. Відтак, документи Інституту рукопису НБУВ демонструють процес колаборації в Україні у XVII ст., коли козацька полкова старшина, зберігаючи шляхетні традиції військової справи, виявляла бажання співпраці з московським урядом.

Загалом, документи Інституту рукопису НБУВ, історична література польською мовою фонду НБУВ надають певну перспективу подальших історичних досліджень складних відносин, які існували між турецько-татарським прикордонням України та Гетьманщиною у XVII ст.

Доба гетьмана І. Мазепи залишає й донині пласт недослідженої історіографічної літератури та джерел, зокрема, у фондах Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського.

За словами польського історик І.Німцевича справжня історична пісня та ґрунтовна національна історіографія як ознаки культури нації створюються народом сильним, закоханим у рідну землю. Тому є сподівання, що створення повноцінної історіографії біографії постаті гетьмана І.Мазепи та його доби в історії України слід чекати від нових хвиль духовного відродження української держави в XXI ст.

1. *Мицик Ю.* Іван Мазепа. – К., 2007. – 72 с. – (Серія “Великі українці”).

2. *Павленко С.О.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники – К.: Вид. Дім “КМ Академія”, 2004. – 602 с.

3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. Х, од.зб. 17588. – арк. 9 (документ із фонду АН УРСР – оригінал статті Івана Крип’якевича “Голод на Україні XV–XVII в.”, підготовленої до друку в журналі “Україна”).

4. *Борщак І., Мартель Р.* Іван Мазепа: життя і пориви великого гетьмана – К.: Свенас, 1991. – 136с.; *Борщак І.* Мазепа. Людина й історичний діяч // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – 1933. – Т. 152. – С.24, 28–29.

5. Voltaire. Oeuvres complètes de Voltaire: En 92 T. – [s. l.]: Société littéraire, 1785–1789. – Т. 26. Histoire de Charles XII. – Paris, 1785. – 437 p.; 1 portr.

6. Voltaire. Oeuvres complètes de Voltaire: En 92 T. – [s. I.]: Société littéraire, 1785–1789. – T. 27. Histoire de l'empire de Russie, sous Pierre le grand. – Paris, 1785. – 536 p.; 1порт.
7. *Визин В.П.* Бердяев и Шестов: спор об экзистенциальной философии. // Историко-философский ежегодник. – 2001. – М.: Наука, 2003. – С. 303–304.
8. *Титаренко С.А.* До питання про осягнення унікальності феномена спадщини Миколи Бердяєва. // Вісник Державної Академії керівних кадрів культури і мистецтв. Щоквартальний науковий журнал. Міністерство культури і туризму України. Державна Академія керівних кадрів культури і мистецтва. – № 2. – К., 2007. – С. 23–27.
9. *Богущкий Ю.П.* Історія та теорія культури в синергетичній парадигмі. // Вісник Державної Академії керівних кадрів культури і мистецтв Щоквартальний науковий журнал Міністерство культури і туризму України Державна Академія керівних кадрів культури і мистецтва. – № 2. – К., 2007. – С. 30–35.
10. *Пріцак Л.Д.* Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. : автореф. дис.на здобуття наук.ступеня канд. іст. наук: спеціальність: 07.00.02. « Всесвітня історія» . – К., 2005. – 32 с.
11. Slowackiego Juliusza. Pisma. – T. III. – Lipsk, 1861. – S. 466.
12. Pamiętniki Jana Chryzostoma z Gosławic Paska z czasów panowania Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III (1656–1688) przejrzał i wstępem i spisem rzeczy opatrzył Dr. Zygmunt Węclewski. – T. XI. Biblioteka Polska. – Lwów, 1877. – S. 408.
13. Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska, z czasów panowania Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III. Biblioteka Zaściankowa. – T. 1. – Petersburg: Nakład i druk Bolesława Maurycego Wolffa, 1860. – 295 s.
14. *Mickiewicz A.* Literatura słowiańska. Rok drugi, 1841–1842. – T. II. – Poznań, 1865. – S. 381.
15. *Korwell K.* Mazepa. Romans historyczny przełożony na język polski. – Cz. III. – Warszawa, 1834. – S. 12.
16. *Гуцал Я.* *Кривошея І.* Запорозька Січ в системі міжнародних відносин в добу гетьмана Мазепи. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. – К., 2007. – С. 259–260.
17. *Кривошея В.* Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2004. – 389 с.
18. *Оглоблин О.* Иван Мазепа и його доба. – Нью-Йорк–Париж–Торонто, 1960. – С. 363.
19. *Zawisza K.* Pamiętniki Krzysztofora Zawiszy wojewody Mińskiego (1666–1721). Wydane z oryginalnego rękopismu i opatrzone przypiskami przez Juliana Bartoszewicza. – Warszawa: Nakładem Jana Zawiszy, potomka Wojewody, 1862. – 438 s.
20. Meczkowski Domicjan Obrazy historyczne z czasów Stanisława Leszczyńskiego z odcieniami obyczaju i charakteru ludzi. – Krakow: Nakładem i czcionkami “CZASU”, 1861. – 141 s.
21. *Szujski J.* Dzieła. Historia Polska. Ser. 2. – T. 9. – Krakow: w drukarni “CZASU” Fr. Kluczyckiego i Spółki pod zarządem Józefa Łakocińskiego, 1889. – 438 s.
22. *Даниліна О.* Доба українського відродження (до 320-річчя обрання на гетьманство Івана Мазепи). // Українознавство. Календар-щорічник. 2007. Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка. Центр українознавства. – К., 2006. – С. 126–130.
23. *Таурова-Яковлева Т.* Мазепа. – М., 2007. – 271 с.

24. *Кондратенко О.Ю.* Архівні фонди НАН України як джерело з вивчення розвитку української історичної науки 1944–1956 : автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. – 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. – К., 2008. – 20 с.

25. ІР НБУВ, ф. V, од.зб. 767–922, арк. 2.

25. Там само.

Якубова Т.А. Малоизвестные материалы фондов Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского, относительно историчного портрета гетмана И. Мазепы (XVII–XVIII в.)

В статье рассматриваются перспективы исследования польскоязычного фонда Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского, в частности трудов польских историков, применимых к исторической биографии гетмана Ивана Мазепы.

Yakubova T.A. Not wellknown materials of funds in Volodymyr Vernadsky National Library of Ukraine in relation to the historical portrait of hetman Ivan Mazepa (17th – 18th centuries)

The article deals the process of scientific discovery Polish book of Volodymyr Vernadski National Library of Ukraine (works of the Polish historians in particular) – to be use in researching biography of the Ukrainian hetman Ivan Mazepa.